

42 - DHIRTA GEELU DAAQO

- Axmed Nuur   Dooddii hore waxay ku saabsanayd dhirta miraha bixisa, aad baana looga dooday dhirta miraha bixisa kamana wada dhamayn karno. Haddii aynu doonno inaynu ka wada hadalno, waxaa dhacaya in aynaan dhammayn sannad dhan, cajalado loo waayo aya laga baqaa. Sidaa darteed, halkii uu barnaamijkii hore inoo joogay ayaan ku ekeynaynaa sanadkan. Barnaamijka sanadka kale ayaan ka dhiganaynaa, si qodda dheer ama qodda fog aynu ugaga hadli doonaa. Hadda waxaynu u gudbi doonaa dhinaca kale ee ay wax ka maqanyihiin, maaddaama uu dikshineerkii uu gabaabsi jiigo, ama soo gabagabayn joogo. Marka waxaa loo baahanyahay meel walba in wax laga taabto oo wax laga ogaado, sidaa awgeed aya waxaa la doortay in uu noqdo qodobka aynu ka doodeynaa maanta ama usbuucanba „Xoolaha nool“ oo aynu u naqaan shanta wariyaal ama shanta waryihaal, ama shanta meesi, hadba sida loo yaqaanno. Dhirta ay jecelyihiin, dhirta ay necebyihiin, dhirta ay ku jirradaan iyo dhirta ay ku ragaal baxaan. Intaas ayeynu ka hadli doonaa. Mudnaanta waxaynu siineynaa geela oo aad iyo aad aynu u jecelnahay; rag geel-jira ahina meesha waa fadhiyaan, ay ka mid yihiin: Daahir Af Qarshe, DhegaWeyne, Salaad, Faqi Buraale, Siciid, Cali Mudiir, Axmed Nuur. Sidaa darteed dooddeenna maana waxay noqon doontaa dhirta ay xoolaha jecelyihiin. Mudnaanta koobaadna waxaan siinnay geela. Geela marka laga hadlayona waxaan ugu horreysiinayaa, mudnaanta weyn aan siineynaa ninka la yiraahdo Daahir Af Qarshe.
- Daahir
Qarshe   Af   Mahadsanid. Geela haddii la eego waxyaalaha uu u jecelyahay waxaa ka mid ah geedka la yiraahdo darinta, marka uu jeelo, haddii aan la haynin daranta, marka carra la siiyo, oo la isugu daro carrada dhanaan iyo milix marka la isugu daro oo markaa dabadeed “carro, carro, carro” la yiraahdo wuu soo yaacaa geelu, waa isla wada goojiyaa. Haddii uu kaa dhumo waa loogu yeeraa. Haddii uu dhawaaqaaga maqlana isagaa ku soo wada doontaa. Daranta waa la mid oo marka uu jeelo, daranta maraad keento, kolka waxooga yar ay u soo urto baad waxad aragtaa geelii oo intii fududayd oo dhami orodday. Markaa waxaad garanaysaa wawa uu ku ordoy inay iyadii tahay.
Dhirta uu geelu jecelyahay ee uu u ordaa, kuwaasaa ka mid ah. Waxaa kale ee uu jecelyahay waxaa ka mid ah meesha la yiraahdo gelgelin. Wuu u goojiyaa jeclaanta uu u qabo. Darintana wuu u goojiyaa jeclaanta uu u qabo. Marka uu oomana, badi ahaan, dabaduu sare u qaadaa marka uu biyo arko. Saddexdaa goor buu geela goojiyaa. Jeclaantiisa asliga ahi kuwa ugu cajabta badani, kuwaa weeye. Markaynu eegno daaqa kale, geelu geedka sarana waa daaqa, geedka hoosana waa daaqa. Labaduba waa wada oggolyahay. Geedaha uu aad u jecelyahay saarkaa ka mid ah oo heeska lagu tiriyay, la yiri:

*Geelu saarka dayn maayo e
Rabbigayow sun haw marin;
Annana saman yar dayn mayno ee
Aakhiro Allow sahal.*

Jeclaanta, ninkii barbaarta ahaa ee geela ku heesayey, labada uu ku

soo qaaday taa weeye. Saarka markaad aragto, geelu waa wada yimaadaa, isaguna jeclaanta koowaad buu ka mid yahay oo waxaad aragtaa isagoo isugu yimid. Saarka waa geed geeda kale ku maranoo dusha uga baxay. Caleen waaweynoo ballaaran lahoo markaasaad aragtaa geelii oo sidaa u wada hiigay oo la wada toosay. Marka uu aad u doogoobo, kaasaa la yiraah aad iyo aad buu u jecel yahay. Daaqa kale waa caadi oo geed uu cunin geela, ma laha, gedka sare iuo kan hoose ee cawska ah labadaba. Dhir sun ihi waa jirtaa ee uu ka caagan yahay. Dhirtaa waxaa ka mid ah geedka la yiraahdo ciin. Geeloo ciin daaquo..." sidaasaa la yiraahdaa oo kolkaa mid habaar ihi ka dambaysaa. Ciinku geela waa laayaa. Waxaa kaloo geela muddarro u ah geedka la yiraahdo dhicir oo u ek berdaha ee caleenta waaweyn oo marka uu gaajoodo iyadana uu cuno, dabadeed wuu ku indho beelaa. Marka uu geedka cuno subixii baad aragtaa hashii oo dam ah oo aan waxba arkin ee waalan, wixii ka horreeya jiraysa. Qaar iliu baxdo oo ladnaadana waa jiraan. Dhirta aan xasuusnahay ee geela muddarro u ah waa labadaas. Dhirta kale ee uu daaqaa, waa iska badan tahay. Dhulku e waa u kala caraf badan yahay. Dhulka uu aad u jecel yahay ee ugu sharafta badan waa marka uu ay-doogle ku jiraa. Waxaa ugu raaxo badan marka uu Hawd ku jiro oo uu geedka sare iyo harkaba wada helayo, yaa geela dhaqaalahiisa ah. Anigu intaasaan kaga baxayaa. Idinkalee waaye.

Axmed Nuur

Horta Daahirow maanta hadalkii waa furtay waadna mudnaydoo si fiicannawaad innogu furtay hadalkii, walow geel-jirayal badan ay joogaan meesha ama geelleyba meesha fadhiyan oo kaa daba qaadan doona, anigabal aan kaa loox-tukaaleysto. Aniga marka hore waxaan oran lahaa darinta inuu jecelyahay la iskuma hayo, laakiin darintu waa inay kala baxdaa. Darintu way tiroboden tahay, laakiin haddi dari guud ahaan uga baxno waxaynoqonaysaa hadalkii oo soo cucugma. Darinta ma darindawacaa, ma xabow baa, ma saraq baa, ma geed-cad baa, waa middee? Bal halkaasna yaan darintu loo daymo la'aan. Dadkii darinta geela daajin jiray, "Ma geel darin-dawaco cunay baa; shuban badanaa, ma geed-caday cuntay"! Waxaa kaleetoo jira uu ka caagan yahay, aan sii qaad qaado si odayaashu hadalka ugu furmo. Dhirta uu aad u neceb yahay waxaa ka mid ah geedahaan la yiraahdo dicir iyo ciin. Labadaba ma cuno oo wuu ka cararaa. Geed lalaa la yiraahdana oo caleentiisu aad mooddo xildiid oo af-dhaadeer oo waaweyn oo la harsado, kaasna wuu ka cararaa. Dhirta uu aad u jecelyahay ee uu daahir af Qarshe ka sheegay saarka. Saarka waa tiro badan yahay. Waxaa jira qoob-dhac, waxaa jira tabakar, isagana aad buu u kala baxbaxaa. Dhirta uu aad u jecel yahay waxaa ka mid ah hareeri:

*Geelu hareeri mahuraa
Jibin dhacday jid ma hurtaa.*

Sidaasay ku heesaan. Sheekada aniga in aan qaato ma ahayn, laakiin odayaasha ayaan warka u furayaa. Wuxaan u sii gudbinayaa Fiqi Buraale.

Fiqi Buraale

Waa tahay. Markaynu u eegno geela dhinacyo fara badan, bal marka ugu horreysa geela magac guud waa geel, hase ahaatee deegaankiisa

ayaa kala duwan. Deegaankaas markaa aan leeyahayna waxaaa weeye geel ooga jooga ama geel hawd jooga iyo mid Nugaal jooga iyo Mudug iyo mid xeeb jooga. Markaynu qaybahaas u kala saarno, daaqiisu sidaa u kala duwan yahay, ayaa midabkiisa iyo baadintiisa u kala duwan tahay. Geela xeeb jooga haddii aynu ka soo billowno, waxa la yiraahdaa geelasu waa qafaalo. Geelaasu waa kurso waaweyn yahay, waa caano badan yahay, midibkiisu kuwa kale waa ka duwan yahay oo wuxuu had iyo jeer u badan yahay geel goodir ahoo dhogor badan. Waxaa ugu wacanna waxaa weeye biyihii iyo geed la yiraahdo xabow, ama geed hayn la yiraahdo ee darinta ah ee waaweyn buu cunaa, markaas geelaas biyaha ma waayo, caashaan haynkaas iyo xabowgaas, darinta geed gaabka ah.....darinta u goojiya ama u goojiya carrada iyo cusbada marka la isku daro waa geel hawd jooga gaar ahaan ee aan haysanin darinta. Kan hawd galbeed jooga ee aan haysannin darinta ee ka raagay ee carrada iyo cusbada la isugu daro ama iyadoon labadaa loo sameynin Nugaal ama Mudug u soo dhaadhaca. Raagniinka uu ka raagay ee uu u jeelay buu saas ugu goojiyaa. Haddii aynu u noqonno oo aynu leennahay darintii aynu kala gurno, darinta Nugaal ama Mudug ka baxdaa waa saddex qaybood. Tan uu sheegay Axmed Nuur annagu darin-dawaco uma naqaanno ee waxaan niraahnaa darin-dameeraad, waa cad caddahay, miraheedu waa ka waaweyn yihiin tan kale ee darin-madowda ah. Xoolaha ama geela badiba ma ay cunaan, oo wey neceb yihiin.

Marka ay darin-madowdaa ama haynkaas ama xabowgaa cunayaan in ay ugu laaqanto mooyee iyadoo iska taallaa ma ay cunaan. Darintana wenu wada naqaannaa oo darintu way gaagaaban tahay. Midabkeedu, saddex qaybood bay u kala baxdaa, sidaan horay u soo sheegay, darin dameeraadku way gaagaaban tahay, dhulka xoogaa yar bay ka sarreysaa, iyada oo aan waaweyn bay xoogaa ballaarataa. Darinta kale ee darin-madowda ah iyadana waa sidas oo kale. Laakiin way ka midab duwan tahay, waana ay uga dhanaan tahay marka uu cunayo. Haynka wuu yara koraa oo musaska iyo berrinka iyo dooxooyinka intuba wuu ka baxaayoo waa ka weyn yahay darinta kale, waliba dhallinyarada marka ay geela raacdo oo la siiyo dhar cad cad, qaydood ama go'yal, si aan geel jiraha kale ugu murmin, dacalladay ku madoobeystaan intay biyaheeda tuujiyaan oo summad ahaan uga dhigaan dharkooda. Markaas geelaas Nugaal ama Mudug joogo ama meel la mid ah jooga, darintaasana waa haystaa, biyahiisana waa haystaa oo ma jeelo. Kan jeelaa waa kan jooga Ciid ama Waqooyi galbeed ha ahaado ama Hawd galbeed ha ahaado. Dhinac kastaba ha ahaadee geela Ciid jooga wuu jeelaa, halkaas oo aan laga helin darinta, xabowga iyo haynka midnaba. Dhirtaas waa tan uu u jecelyahay, jacayl kale uma qabo ee waa sida. Dadka iyo duunyada waa isku mid. Marka aad geel jire tahay ee uu geelu kuu dhalo ee aad geelaas caano ka masho, oo caanahaas sibraar ku shubato oo aad dambarkooda soo dhanto, oo kii galgaal baxaye furfurmay aad canihiisa dhantoo ku laqayooto, waxaa dhacdaa in aad caanaha diiddo, marka la yiraahdaa "reero baa halkaas soo degaye bal in aynu hilib ka helo aynu u kacno". Markaas ula jeeddada waxaa weeye jeel loo qabo hilibka. Marka geeluna hadduu darinta haysto uma jeelo, markay ka maqantahay buu u jeela oo uu Hawd iyo meelo aan ka helaynin darinta ama carrada iyo cusbadaba ka helaynin, markaas buu

jeelanayaa, indhaha wuu ka ilmaynayaa, hore u rimi maayo, illaa uu darintaa helo. Marka jeelkaa uu u qabo baa la yiraahdaa geela waa goojiyaa. Laakiin kan u goojiyaa waa kan Ciid iyo Hawd ku maqan. Ninkii heesay wuxuu yiri:

*Meel geela saar u leh,
Riyahana salool u leh,
Idahana sifaad u leh,
Sare kac aan ku geeyee.*

Ninkaasi gabar buu ku xodxodanayey. Marka waxaa uu ula jeedaa, geela waxaa uu jecelyahay ama subax ha ahaato ama galab ha ahaato e, sidaas aw Daahir u sheegay, meel keyn ah oo uu laalo dhirtaas kore, meel keyn ah oo uu saas u tiigsado. Waxaa la yiraahdaa geela xubnihiisaa ku kala baxa, markuu saas u tiigsanaayo oo waa u jimicsi dhirtaa uu laalayo. Wuxaan oo necebyahay oo u jilic yahay qabowga, waa neceb yahay meesha qabow ee banaha ah, galluhuu ka madoobaadaa, waa qarqaraa, bowdahuu ka gariirraa, riyahuna waa sidoo kale meel dugsi ah bay jecelyihii, laakiin idaha iyo fardaha iyo wixii nugul ah yaa jecel meesha qabow ee bannaanka ah. Geelu meel an dhagax badan lahayn, jafjaf baas oo uu ku ragaado aan lahayn ee keyn ah oo dugsi ah oo uu laalo, oo isku jira oo geed walba uu ka helaayo, ayuu ugu dhaqan wanaagsan yahay uguna jecel yahay. Waxaa markaa hadalkii ku jirtay “war geela muxuu neceb yahay oo uusan jeclayn”?

Horta meeshaas banaha ah wuu neceb yahay, waxaana la yiraahdaa dhul bannaan baa jira sida kan Ban Cadde ee Nugaal ku yaalla. (Meeshaas) wey qorrax badan tahay, dhirna ma leh, geela kud baa ku gala. Cudurkasu waa halis. “Kud iyo ka baxba ku dil” baa la yiraahdaa. Waxana ugu wacan qorraxda faraha badan ee ku dhacday, daraadeed baa waxaa ka soo baxaya finan waana u dhimanayaa geela. Ban Cadde meesha la yiraahdo, baa ka mid ah, waana uu neceb yahay geela, waxayna u dhexeysaa Ceel Af-Weyn iyo Nugaasha kore ayey u dhexeysaa. Markaa waa bannaan dhagax ah oo waaweyn aadna u ballaaran, misna cawsku uu ka dhammaanin, cawska kama dhammaado, doog ahaan waa ku dhaqmi karaa, laakiin markay qorrax tahay cawskeedu waa adag yahay oo waa xoog weyn yahay. Xagna waa haysaimo oo waa hooseeyaa. Markaas geelu qorraxdaas faraha badan aad buu u neceb yahay, laakiin waxaa geela u wanaagsan meel dugsi leh oo laakiin dhirta uu ka helayo, dhagax fara badanna lahayn oo buuro ah. Dhagaxa yaryar waxba ma aha, oo wa dhul wanagsan, waa suugaan baa la yiraahdaa. Dhulkaa wuu necebyahay gela. Dhirta uu ku dhinto geela waxaa ka mid ah ciinka, kaasu waa khatar. Geedkaa waa geed aan qodax lahayn ama aan qodax fara badan lahayn. Laakiin laamahiisa sida xaaynyeyda oo kale ay buurbuuran yihiin oo waa geed-caanood, caano leh, biyana waa leeyahay. Marka uu geelu cuno waa ku dhimanayaa markiiba, dhareer weyn buu sii daynayaa, badina waa dhimanayaa, waana ka kacaa, laakiin waa la gartaa oo “geelu ma ciin uu cunay” baa la yiraahdaa.

Marka haddaynu darintii sidaas u soo galno, geela dhaqankiisana sidaas u soo galnay, ceelasha waababkiisa oo, aw Daahirow, marka uu geelu

afar iyo tobantun qado ama shan iyo tobantun qado ama lixiyo tobantun qado ama dhul suugaan ah uu ka yimid oo Hawdka ah oo la soo tubo, oo uu geelii oomanyahay, marka halkaa la soo tubo oo uu geelii oomanyahay, ceelka markuu arko oo darka biyo loogu shubo oo markaa loogu dhawaaqo, oo ninkaa liiqaynayaa dhawaaqiisa maqlo, biyaha ceelka dabayshooda ku soo dhacdo, wuxuu isleeyahay maa adiga lagusii daayo. Waa tan soomaalidu ay tiraahdo, ninka ceel joogaa wuxuu yiraahdaa “war hebelow, hebelow, war geela laba soo daa, saddex soo daa, afar soo daa”, sababtu waxay tahay geela la soo daynaya waa hashii madida ahayd ee la jeclaa ee nugulka ahayd oo jilicsanayd, laakiin ha dambeeya la leeyahay geela gaamaha ah. Intaas jilicsan horta ha la soo daayo baa la yiraahdaa. Marka la yiraahdo laba ha la soo daayo, laba halaad marka la yiraahdo, geela waa ku soo wada yaacayaa, dhagas buu soo oranayaa. Inanka markaa horayaa siduu hadba dhinac ugu cararayo, misna la habaarayaa, ninka goobjoogga ceelka ahaa yaa habaaraya: “inkaari kugu dhacday, war geela kala jooji, geela kala jooji”. Markaa waxaa la yiraahdaa “hore yaa hawl qaba habaarina u dheer”, sabatoo ah isagii itaal kuma harin, hadba dhinac buu u ordaysaa, geeliina waa soo wada jiirayaa, marka ninkii darka joogay waxaa uu diidayaa geela darkaan afka wada gelin karaynin oo meesha muqda ah isku soo buuranayo. Markaasuu habaaraa oo eraygaa aan soo sheegay sidaasuu ku baxay.

Waxaa kaloo dhacda, xooluhu marna waa doog-daaq marna waa abaarjoog. Marka ay abaarta tahay ee dhirta ay yabaasho, iyadoo naqii hore caddaaday uu dhammaday, (geedaha) galoolka, quraca iyo sarmaanta waxaa ka soo baxda dhimbil waaweyn oo marna qoyan marna engegan. Waa loo laan-gooyaa geela oo inta geedka saas loogu dhifto godin ayaa loo foorarinayaa, markaasuu cunaa. Aad buu u jecelyahay geela. Hase ahaatee doorashada (markii barwaaqada lagu jiro ee la deggan yahay, geela ama Hawd ha joogo ama Nugaal hajoogo e, geedka uu cunaaba, inkasta ee saarka ugu jecel yahay, illayn waa iska barwaaqoo wuxuu helaaba wuu cunaa), markay jilalka ma dhaafaanka ah ay tahay, cadayga, higlada, maygaagga, galoolka, quraca, sarmaanta, oo dhimbisha faraha badn ka baxdo, kuwaasaa loo laan-gooyaa oo loo jiifiyaa uu jecelyahay.

Maxaase u geeyaa jacaylkaa? Waxaa weeye cawskii jilicsanaa ee uu doc walbaa u cunayay ayuu waayey, markaa yuu jeelaanaya sidaa. Markaas, xooluhuna dhaqankooda hadba sida uu yahay iyo meesha ay ku soo koreen oo ku soo tarmeen oo ku dhaleen oo ku rimeen oo ku bateen ayaa geelu markuu kaa hallaabo uu u baxsadaa xeradii uu fariisan jiray ee uu ku dhashay ama ku raagay ama uu yihiin dalkeeda, meel kastabahaahaatee. Marka anigu iyadoo waqtii fogna iigu dambeeyay geela la dhaqankiisii, laakiin illaa iyo dhowr iyo tobantun jir aan ku gaaray. Bal rag fara badan oo ama ragaadintiisa ama xero u dhiggiisa, ama horseedkiisa, ama ratti wahayntiisa ayaa jira ee bal Axmed Nuuw i gudbi.

Axmed Nuur

Fiqi Buraalow waxaad i xusuusisay, intaanaan ragga kale u gudbin bal aan anna wax yar ku darsado. Waxaa jira Nuur-Dhegeey nin la yiraahdo oo aad wada taqaanniin, ayaa gabay oo hadal uu yiri Fiqi Buraale i soo xusuusiyay. Gabay wuxuu ku yiri:

*Kolkaan iyo kolkiisii miyaa kaarka i saaray.
Sandaqaalladii miyaa kawiray tiro la doonaayey
Kabihii miyaa iga le'day aan karan awood waayay
Kud ha laayo geelaa u imid maanta kale maandhowe!*

Marka bankaas inuu ban xun yahay waxaan u soo daliishanayaahaddaad gabayo noocaas ah xusuusantiihiin waa inaad ku soo dartaan, ninkii tiriyyna haddii la garanaayo waa habboon tahay. Gabay dheer buu leeyahay, anigu intaan ka xasussnahay wuxuu yiri:
Kud ha laayo geelaan u imid maanta kaele maandhowe.

Nin kaleeto oo heesaya wuxuu yiri:

*Jaleelada Hawd oo jirdaha weyn...
Bil loo Jamayoo jaleefan u tumay.*

Oo geedkaan jaleelada ah waxaan moodayaan in uu geelu jecel yahay, maxaa jira uguma heeseen. Wuxuu yiri:

*Jaleelada Hawd oo jirdaha weyn
jamayoo jaleefan u tumay.*

Waxaa kaleeto oo aniga hadalka ku sii tacluuqinayaah ninka Fiqi Buraale ah, darintu in ay u qaybsanto darin cad iyo darin madow. Darinta cad waxaa ka mid ah xabowga, darin-dawacada. Darin-dawacada midabkeedii, si loo wada garto, waxay u egtahay geedkaan la yiraahdo kaba-qoyska, laakiin waa waaweyntahay iyadu, geeluna wuu cunayaa, markuu cuno iyada iyo cadaygaba waxaa lagu yaqaannaa, xaar buu sii daayaa, oo waxaa la yiraahdaa "geela ma darin-dawoco buu cunay", biyahana ku badan oo aad bay ugu egtahay, laakiin waa waaweyn tahay, waana cad-caddahay. Darin-madowda waxaa weeye haynka, ayaa ka mid ah. Geeddan darin-dameeraadka lagu sheegayana, darin-madow ayey iyadana ka mid tahay. Waxaa kaleetoo isagunaaad uga mid ah faraqa, geed faraq la yiraahdo, isagana saa u yaaca oo xeebta iyo meelaha ka bax-baxa oo faraqyo leh, ayaa isaguna ka mid ah oo iasguna aad geelu ugu iin baxo. Caday ayaa haddana ka mid ah. Oo hadduu cadaga cuno geelu wixii calooshiisa ku jira... iyada iyo cadaga iyo geedka la yiraahdo darintaba waa cunaa geela, wuu ku ciin-baxaa oo markaas mar hadday calooshu baxdana bes weeye, galgaal bax baa ku dhaca. Waxaa kaleetoo ad ugu galgaal-baxaa waxa la yiraahdo galgaalbax, ceelkaan biyaha culus leh, biyo adagoo badi ku jirto, xoogaa cusbo ay ku jirto, geelu waa ku galgaal-baxaa. Wuxuu kaloo geelu ku galgaal-baxaa dhimbisha, qabcada. Qabcadu markey dhimbisha tahay, calooliyowga ma aha, waa markey iyada iyo hababka is-wadata oo uu isku goosto....iyaduna wuu ku galgaal-baxaa.

Geed kale oo isguna saarka ka mid ah oo la yiraahdo tabakar, geedkaasna wuu ku galgaal baxaa.

Waxaad moodda in aan raggii hadalka ka cunay ama aan ka xumeeyay. Gabay haddaad ka xusuusataan, hees haddaad ka xusuusataan, waa ku dari kartaan. Waxaan u gudbinayaa Dhega Weyne. Dhega weyna dhirta geelu jecelyahay iyo adiga weeye.

joogto geel bay ku haysataa. Isku dhaqanna ma aha. Wuxaan arkay ciinkan la sheegaayee geelu ku dhinto, dal aan lahay ee geed kale oo gamboor la leeyahy oo uu daaqa, ciinka uga dhigan oo uu ku leexdo oo ay ku maahmaahaan: "geelow daaq daaqoo, maalintaad gamboor goysaa laguu yaabaa". Wixii Hawdka jooga carrada sare e "Riserve Area" imminka u badan oo dhulkaas ah, iyo wixii halka ka jira, ciin ma leh, gamboor weeye xagganna. Waxaa lagaga maahmaahaa waqooyiyo dhulkaas: "geelow daaq-daaqoo markaad ciin goysaa laguu yaabaa". Horta dhulku isku daaq ma aha, dalkuna isku mid ma aha. Darintu darin caadi ah ayaa jirta oo uu geelu u jeelo, oo u soo goojo. Wuxaan kale wa iska daaq ahaanoo in uu jelka iyo waxaas nafaqa ka dhigto maahane, xabowga iyo cadayga iyo waxaas nafaqay u noqonayaan, waana geed-kulayl, xagga jeelka waxay ka taraan, waana ku xaarayaan, sidan Axmed Nuur sheegay, laakiin nafaqay unoqonayaan, waa u nafaqo. Darintuna waa geedka goonnida wuxuu u soo yaacaba oo uu jeelkuu qabay u soo goojoba, afar shan goo, hal waliba markay ka laacdo waa kaasheysaa, isla wada taago, geeliina hali ka daaqayn yaa la arkaa, uma noqon karo oo u noqon maayo. Marka waa inaad meel geysaayoo waaq iyo wax doon-doontaayoo haddana u xiisaa. Markaad ku soo celisaba sidii markii hore u cuni maayo, waa ka cunno yareeyaa. Biyana way leedahay, biyo dhanaanoo iyada meeshaay ka baxdo ka baxa oo biyahaasa la siinayaa. Dabadeed wuu daldalayaayoo mudka gabar weynoo biyihii iyo darintii oo jiirkii hanti iyo hilib dhexdoodii galaya, luquntii waa gaabanaysaa, nasihi waa libdhayanoo...hashii naaska weynayd ay mari jirtay, mari kari mayso. Mudkii dhulkuu ku dhawaanayaa. Addimihii waa bararayaan, hal waliba intay la ekeyd saddexdeeda ay la ekaanaysaa.

Darinta saasaa lagu yaqaannaa, illa uu ku raago hadduu Hawd ka yimaado oo uu muddo joogo, ku xaaro oo uu ku raagana. Caano qumanoo Aad ka dhantaa, naf ku daalis maahane, ma jiraan, waa dhacrayaan yahoo, waxaana la oran jiray, weli dacartii baan ka bixin. Waa dambe, gabarkaa iyo waxaa, gabr ba la yiraahdaa iyo carbadhe, marka carbarkaas iyo gabarkaasu ka dhaceen bay naasuhu u soo dhacaan iyadoo cashaba caanuhu u sii kordhayaan. Intay waxasu saaran yihiin, caano ka maali maysid. Waxoogaa yaroo galax ah oo aan xoor lahayn oo Aad mooddo in shimbiri ku galgalatay, yaad ka malaysaa. Horta darintu iyada waa iska taasoo waa jeel beel, ama cusbo iyo dheged ha la siiyee iyo carro, taasu waa jeel beel. Dheged waa geed xooluhu cunaan, geel, ari iyo lo'ba wey cunaan, dhulkaa darinta iyana ka baxdooyi iyana jeel beel ah oo dheged la yiraahdo baa jira. Dhirtuna isku mid ma ha. Nugaashaa bacaroor, iyo hadi iyo dhir jilicsan buu ku daaqaa, markay kaliishii tahay oo caleentoodiiba ayan raaginoo, markay gamashka tahay ay duusho. Hawda marka dooggu bartanka loogaga jiro ee uu badan yahay dhir buu jeelaanayaa oo daaqaa. Marka ay ragaalka tahay ee doogguna jiito dhir buu jecelyahay oo daaqaa. Kaliishii marka ay tahay dhir buu jecelyahay oo daaqaa. Kaliishii marka ay tahay saarka iyo caleen badan ma soo bixin, laakiin geedka yucubka la yiraahdo yaa ugu badan intuu nagu dhibo geelu. Yucub dhallaan baa la yiraahdaa iyo yucub weyn oo kaliishii caleen cusub buu soo bixiyaa. Marka ragaalka ay tahay geeduhi jeestaan ee ay gamshiga tahayna waa geedka ugu neceb yahay kaliishii marka uu dooggu soo baxana waa geedka ugu

jecelyahay. Waa soconayaa geela. Qaalin rimay awrka baar-qabka ah, hal hebla la yiraahdo oo galool la yiraahdo oo aan geeluba la ekeyn oo belo ah, intas wayska soconaysaa, geedkaa yucubka la yiraahdo yey u yeeleysaa ee yucub dhallaanka ah, geedkaa wuu laf jilicsan yahay, ama awrka jebinaya, ama hashaa galoola la yiraahdo kaliishii horana u jebin jirtay, caalanka iyo geela rimayga ah iyo oggolayn yaa saa u daba yaacayaanoo hashaasay oggolyihii, ama awrkaa baarqabkaa jebinayoo geela awrkii ka leexan maayo, ama hashaa ka leexan maayo. Geedkay immanaysaayoo markii...iyo qaalmihii iyo geelii...sare wadaagaan yey laan bartan ku dhegeysaa, weysla naadinaysaa, dhig wey soo jebinaysaa, markaasaa geelii daaqayaa. Kii markay la laystaan bay ka boodeysaa, waa daba yaacayaae...ka hari maayo. Marka geelaasu hashaa iyo awrkaa sokadiisa bay oggolyihii. Marka habeenkii waa in uu seexan waayaa kurayga la jooga ama ninka la jooga. Geelii kale iyo irmaankii iyo wixii kale baad tirinaysaa, waa dhan yahay geelii aad ka garanaysaa awrkii ama hashii daba yaacayoo –waa kaliishii hogada- yaa ya maqan raadii oo qoyan baad arkaysaa. Yucubkii walba waa kan laanta ka jabsadaye ee la wareegay waa ka daba boodday sa meeluu cunteela la yiraahdo oo dhulkaa barigaas....iyo dhow iyo arladaaas, gul-yucul iyo cunteeban iyo arllooyinkaa, geela dhulkii aan ku raaci jirnay laba iyo tobankaas maalinta ahi adiyo geelaas waa in aad isku taagnaataan. Geedka yucubta horta waa goonni. Waxaa yimi saarka, marka doogga laga dhergo ee kaliishii qumaati u baxo ee caleentiisu dhammaato, geedkaas saarka ah geed jafanjaf la yiraahdo oo saarka ka mid ah iyana labadaba geela waa jecelyahay si aada ayuu u jecel yahay. Geed kaloo Hawdka ka baxo nagaadmac la yiraahdo yaa jira oo isna geelu aad u jecelyahayoo iydu dhulka ka soo baxdoo waxoogaa la eg. Marka geedkii yara adkaadee ee ragaal ee ay gamashii noqoto, laba geed baa geelu ugu jeelyahay. Gamashigaa saddex geed, mid bilcil ha ka baxdo, qurac ha ka baxdo, cadaad ha ka baxdo, dhimbisha geedka la yiraahdo weeye ee dhirta ka baxa. Midna waa xiddig, xiddig yamaruug ah waa geedka yamaruugga la yiraahdo. Midna waa geed labi la yiraahdoo waa geedka loogu heesay:

*Geelu lebi ku ladanaa,
Kaambuli ka daaqyaa,
Loo dhego komaaleeyaa,
Koor looga gooyaa.*

Waa geedka koortiisa laga qoro. Geelu lebi ku ladanaa! Waa geedka la yiri. Marka geedkaa lebiga ah waa loo gooyaa, kaambuli guduudan buu bixiyaa oo waxaa dillaaca beerkiisiyoo, waa loo gooyaa hasha dhashay, geela irmaan. Waad goynaysaa, waad u ridaysaa, hadduu gaarana wuu daaqayaa. Markuu geela kayn kaa galaan, waa geedka dhirta u dheer, waad koreysa markaasaad geelii wada arkaysaa. Koortana waaba geedka looga qoro, geelu isku dhegaysanayo ee...lebi baa la yiraahdaa, waa geedka saa loogu heesay.

Dhirta geelu cuno, geed waxaa la yiraahdaa isna waa gacma-dheere, caleentiisu hore uma dhacdo. Waa geedka ina Cabdille Xasan yiri (gee caynka u ek oo godor I yiraahdo iyo gcma-dheereha) waa geedka uu lahaa:

Geela reer Hager gaari weynaye
Allow godorka iyo gacma-dheere

Labaduba, gacma-dheerahaa waa loo qodaa oo xididkiisaa loo qodaa, geelu biyo kale doonimaayo jiilaalkii oo dhan. Xididdo waaweeun oo inteenan ay qaadi karin baad ka bixinaysaa, waad jeex-jeexseysaa, waad u qaybinaysaa, dar baad u dhigaysaa sidii uu ceelka ka cabbayo. Irmankaad marka hore ku soo daynaysaa. Marka wuxuu u dibbirayaa sidii darkii buu uga dibbirayaa. Geelasu hal haruubka dhimaysana ma leh, caanihiisu xumba ha u badnaadeen ama xoore. Jiilaalkii oo dhanna waa ku dhacaanamayaayoo ceelkii ama haddii gaala kaa fariisato ama col kuu fariisto, ama aragiiba meeshii iyo geelii irmaanaa aad uga soo harto oo aad ku soo reebto, waad ku dhacaaranaysaa. Waa geedkaas col Daraawiishta iyo colka Ingiriiska lagaga baxaan jiray. Horta geelu dhirta saas ah ayaa goonni u ah. Darintu waa jeel daris oo iyadu kuma jirto, waa geedka uu ugu jecelyahay.

Ceelkii baa yimid. Cellna ceel laba biyo ma aha. Ceel-gaal baa jira ceel la yiraahdo, Caynaba iyo ceelalkaa la mid ihi waa ka midoo, ceeluu wuxuu ku qadayaa siddeed, ceel lix buu ku qadayaa, ceel tobantuu buu ku qadayaa, ceel shan iyo tobantuu buu ku qadayaa, ceel uu bil ku qadayaa jira. Ceelasha biyahooda saasay isugu mid u ahayn. Jiilaalka makuu cabbayo weeye.

Cawskana waxaa ugu jilicsan jiilaalka markuu biyo dhigtaa cawska la yiraahdo maajeen, caws la yiraahdo jabi-oge, soomaaliduna qaar yiraahda dalluug, ridhmo, xaggan sare oo idil ridhmo looga yaqaanno, xaggana jabi-oge ka niraahno.....kala baxa majeentaa meel, cawskaas jilicsan markuu daaqa wa biyo dhigayaa. Carra cadkaan bariga markuu joogana quraamuudaa tal, marka dareemadu waa qubtaa oo kuma biyo dhigo, geela rimayga ahna weliba xoqdayoo ee cawskeedu dhabo ee aanan xoqaynin, waxaa xoqdaaB biyaha si uma wada qaaddee dareema hadduu daaqa laga dhergin maayo biyaha, geel iyo ari iyo lo' toona xoolaha biyaha dareemada daaqa laga.....

Aroortii xoolaha dareemada daaqa ahi marka cirku da'o, aroortii markii aad xerada ka dareeriso, kulli xeradii qiiq ba ka baxaya. Xaarka ay dhigeen xooluhu, dureemada geed yaab leh weeye. Hashii ama sacii, markay kaadidii ama xarkii tuuraan, qiiqbaa wuxuu oranayaa bug! Ceelasha biyo labka ahina wwa ka mid. Dooggu hadduu da'o ceel-labaafle iyo caga ciid iyo ceelashaa markuu cabbo, ceelasha biyo labka ah, bad-weyn iyo dooggu markuu da'o geelu.....ma leh isagaa weli macaan oo duubkii duub axadlaa la yiraahdaayoo an weli hilibba qabsan yuu markii kaliishii yahay hal waliba awrku markuu habeenkii abaahiyo la boodaysaa. Ceelal aan awrkiina qooqeyn geeliina rimeyninna waa jiraan. Marka dalkuna aqoon baa xooluhu loogudhaqaa, dhirtana aqoon baa loogudhaqaa. Ragaalka markay tahay, gamashiga tahay, dhimbiliikaa iyo yamaaruuggaas iyo lebiga dhirta geedaha harka leh, ayuu daaqayaa. Kaliikii dhirta cusub ee uu jecelyahay buu eryanayaa oo daaqayaa, yucubkaas haba ugu darradee. Anigu intaan raaci jiray wadnaha iga qabtaye. Jiilaalkii haddaa dhul qurac lahoo duuga soo gasho qabca leh, sidaa weeyoo sidaanuu kuu dhibayaayoo wey is-eryanayaan oo aad buu u jecelyahay qabcada.....calooshoodu waa liiqaysaayoo sidaa aad u tiziin, hadal aad marka hayso, inaad u xanuunsato maahee sidii aad u

tiqjin uma garatid.

Axmed Nuur

Horta ninka la yiraahdo Dhega Weynw, xeradaadii baannu soo galnay. Wuxuu uga hadashay si yaab leh oo yaab iyo yaab leh, aqoon inaad u leedahayna layskuma hayo oo geela intayadii oo dhan waad naga badisaa. Laba nin baan wax ka tuhunsanahay, laakiin labada ninna waxaad mooddaa Dhega Weynow waad ka cadcaddahay. Waan u malaynayey inaad saas uga hadlayso, weliba inaan kugu soo noqonnana waa la arkaa. Waxaan ku sii darayaa nin gabyay baa wuxuu yiri:

Geel beydadiis waa inuu hawd bal baliyaa.

Marka Hawduku wuxuu ka dhigay geela inaanu meel hawd ah oo dhir sare leh sidii odyaashaba ay sheegeen uu geelu aad ay u tahay dalsan ama rugba u tahay. Wuxuu balaayadiisana ku soo ururiyay col. Odyaashana weli labadaa midna kama maqale bal geela waxa u daran iyo waxa u roonba weynu ka hadlaynaye. Taasna ha u daymo la'aanina. Haddana waxaan u gudbinayaa Salaad oo isagu geel jirka ah oo raggii yiri ka mid ah: "beela(?) daran iyo dagaariba daaq". Oo usaguna aan u malaynayo inuu geelu uu ku yahay caalin weyn. Bal Salaadadigana.

Salaad

Axmed Nuurow aniga markaan geela wax ka sheegaayo, horta geela markiisa hore soomaalida qolaba dhaqan bay ku dhaqdaa oo isku dhaqan ma aha. Dhul badan oo aan tagay dhowr cayn bay ku dhaqmaan. Laakiin markii aan u soo noqdo waad aragteen dhulkaan oo Saylac iyo baddu iska dabaalanayoo badduu iska galayaa oo annagu kaas dhaqankiisa ma naqaan, laakiin waxaan u soo noqonayaa midka anigu aan aqaan oo aan iniikaga sheekeyn karo. Marka annagu geela dhulka dhagaxa ah uu jecelyahay oo geela annagu meesha dhulka dhagaxa lehiyogalgaladka leh oo ama dooxada oo marna Nugaasha sideeda ah (Nugaashaad malaha badisaane) yaan annagu geela oggolyahay niraahnnaa. Dhulka cadduunka ah annagu geela waa ka ilaalinnaa, waayo cudur waxaa kaga dhaca la yiraahdo cabbe oo waa ka ilaalinnaa..... Dhulkaas dhibirka ah iyo dhagaxa yaan aad ugu dhaqaalaynaa. Markaan u soo noqonno geedaha uu cuno, geedaha waxaa jira hadda ayaan ka sheegin inaad aqoon doontaanna aan u malaynayo, annana uu u baxsado waxaa ka mid ah geedka la yiraahdo....waxaa ka mid ah geed la yiraah dharje. Geedihiina hadde mid kale waa jiraayoo aniguba geed ay Daahir iyo Faqi Buraale sheegeen, isku raaceen, hadda geeda haddii geela ka jiro ma...Geedka dhicirta lahaa, aniga ma aqaan hadda geed meesha ku taal ahaana ma aqaan oo geedihii saasaa dadka afka isula aqoon. Marka geedka...layiraahdo wa u daran yahoo waa laga ilaaliyaa, geeluna waa u baxsadaa. Geedka dharjada la yiraahdo geela waa u baxsadaa, wax uu u rana ma leh. Marka hore oo naqa hore ah, ubax cad buu leeyahay, oo kaliisha hore ah, dharjadaas geela wax ula mid ah ma jiraan. Meeshii laba geedi ad ka guurto yuu u baxsadaa, meeshaasaana lagaraadsadaa oo waxaa la yiraahdaa Dharje.

Gedaha laga ilaaliyo oo geeelu ku dhinto, horta geedkan ciinka ah, waa geedo waaweyn caleenna kama baxdo, waa geed madow oo kulligii caano biya ah buu leeyahay. Geedkaas hadduu geela cuno, hashii waa dhimanaysaa, ciin ba la yiraahdaa, oo kaas....waa ciin. Mid kale, hadde

adinku inad taqaannaan, caleen balballaran oo madow buu bixiyaa, waa laga ilaaliyaa meesha uu ka bixo. Wuxaan la yiraahdaa laba-calool, baa la yiraahdaa...waa cuntaayoo waxba kama dhibo. Laba calool baa la yiraahdaa waa laga dhigaa.

Marka xagga darintii baan u soo noqonayaa. Annagu darinta dhowr jaad baan u naqaan. Mid darin-dawacaanu niraahnnaa, anijo adigaa isaga af ah, qoladaannina magac kaley ku sheegtay. Darin-dawacaan niraahnnaa; midna darin-cad baannu niraahnaayoo miraheeda bariiskaas mooddawayoo waa cadcaddahoo waa ka balballaranyahoo bariiskad mooddaa oo darin-cad baa la yiraahdaa; mid xabow baa la yiraahdaa oo annaga geela waxaa loogu heesaa marka geela la waraabinayo: "xabow iyo dari hab kii xiga/ hagoogilatooy"! oo xabowga saasuu ugu fiicanyahay. Xabowgu caleen balballaaran buu leeyahay oo cad buu leeyahay dhulkuuna ku faafaa, mana dheerado, geed dheeraada ma aha oo asagana, kaasna xabow baa la yiraahdaa. Jiilaalkii markii ay tahay, kaas waa inta doogga hore ah, yaa darinta maahane xabowgu roobkuu la soo baxaa, asagu jiilaalkii ma raago, darinta kalena, darin-dawacada iyo darin-cadda waa raagaanoo jiilaalkii waa sidoodii, laakiin xabowgu markuu roobka arkuu la faalalaa, isaga iyo geedka la yiraahdo daaculle oo asagana geelu uu ka jecelyahay. Haddu daranta iyo daaculaha cuno, wuxuu ka baxaa meelaha dooxada ah oo dibirka ah oo sida Nugaasha oo kale iyo Mudug buu ka baxaa, waxaa la yiraahdaa dhunkaal, xabagliisuna dadku hadduu cuno waa ku dhintaa, mira cad-cadoo buurbuuran oo inta la eg waa ka baxaa. Geelu waa cunaayaa. Hadduu cuno geela xeradiisa looma geli karo: xaar buu saas ka siinayaa, wax uu ka jecelyahay ma jiraan, intaasna kor buu u soconayaa, habeenba habeenka ka dambeysa wa ka caano badiyaa. Bacaroor baa adinku tiraahdaan, annaguna dhunkal. Mid aan geelu jecleenoo, marka hore ee uu soo baxo xoogaa uu ka cun-cuno inta kaliisha hore oo hadi la yiraahdo, kaasay is shaabbahaanoo oo midna (dhunkaal) geedkiisu waa cadyahay midna (hadi) geedkiisu waa madow yahay. Intaasi wwa midka uu daaqaa. Geedaha uu ku dhintaana annagu intaasaan ka naqaan.

Marka darintaan aad ugu soo noqonayaa, micnaha waxaan ula jeedaa cusbada: annagu geela cusbo ma siinno, carrana ma siinno, marka geelannagu cusbana ma yaqaan carrana ma yaqaano. Darin baa meeshii walba ku taalla. Jiilaalkii markii ay tahay, meesha cadayga leh iyo meeshadarinta leh iyo meesha ceelka leh yaa loo dhigaa. Laakiin ceelashii waa la kala duwaa: ceel biyhiisu waa macaan, geelu ma jecla. Annagu geela waxa la siiyaa ceelku biyhiisa jinka yihiin oo biyhiisu adagyihii....waa barbararayaa, candhadu cararaysaa hadduu darinta moogaado. Darintuwaa la mid ceelkaa iyo darinta waysla mid, labadaasaa colcoloobaaya, saanuu oranayaayoo geelu inta waa ka bararinoo candhadii oo dhan waxaad moodi in laga qaniinay. Marka hadduu soco yiraahdo galabtuu biyaha cabbo ma dhaqaaqi karoo hashu jeeniga nus saac bay qaadaysaa. Hadduu ceelka biyaha macaan cabbaa, orod waxaad moodeysaaweyska xoonsanyoo sidiisii saaka oomanaa buu u soconayaa. Hadduu ceelkaa cabbo oo ceelka dhannada cabbo, geelu waa cuslaanayaa biyahana waa kala badsanayaa, biyaha dhannada ah bey badsanaysaa oo geelu ma jecla biyaha macaanka ah. Waxaa jira marka dhul bannaan ah oo jiilaalkii geelu aado. Muxuu ka cunaa? Caws iyo yamaarug geed la yiraahdo.

Marka anigumidka aan idiinka sheekeeyay waa midkii Mudug, marka waxaa jira meeshaa tan iyo Buulo Burde waa cayn gaa ar geeloodu, horta geela soomaalidu haddaadtagto tan iyo Wajeer waa cayn gaar ah oo soomaalidu dhaqankeedu xoolaha baad waxaad mooddaa inay yara xaggooda in ay si u dhaqato oo uu ka duwan yahay.

Marka geela, abwaankii daahir baa sheegaye waa run tiisa, geela marka uu gelgelinta joogo waa goojiyaa, marka geela la hori hayo oo la yiraahdo sidii Ibrahim Mire u sheegay, ama geela laba soo daya, ama saddex soo daaya, marka la soo daayo oo geelu kululaado, horidda ku kululaado, hashu markay ceelka soo galayso waa goojsaa. Awrka geela asagu waa kala duwan yahay. Rattiga ratti waa baarqaboo weligii lama raro, rattina waa rarooy oo geela asagana waa abaahiyaa oo waxaa jiraa mid sida baarqabka oo kale geela u abaahiya oo rarooy ah ayaa jira. Midka baarqabka ahi, rattiga rarooyga ah hortiisuu qooqaa. Wuxuu qooqaa markuu roobku soo dhowyahay ee xilli buu ku qooqaa inta aan roobku da'in iyo ka hor yuu qooqaa, roobka oo bili ka dhimantahay yuu qooqaa, ka hor buu geela rimiyyaa, guga tiifkii buu gooja, marka guga ugu horreysa. Rattiga rarooyga ah, waa la rari jiray, roobku markuu dhergo yuu rattigaasuna qooqaa, oo labadaas rattiba geela waa abaahiyaaan.

Markaas geela hore rattigaas baarqabka ah baa rimiya oo aan rarooyga ahayn. Rattiga rarooyga ah oo la yaqaan oo la ogaaday ama habartii, habartii kale ama rattigii dhalay la yaqaan (iileyn geela waa loo abtiriyyaa e): ratti hebel baa dhalay, hashii hebla ahayd baa dhashay la yiraahdo. Rattigaasina oo rarooyga ah, rarooy baa looga maarmi waayey, asagana awr geela wa loo hayaa oo waa loo awr dayaa. Asagu wuxuu riminayaan geela guga ama bartankiisa ama deyrta bartankeeda oo asaga lagu sii daayaa oo xaringga looga gooyaa, waayo inta ka horreysa qooqiisu ma madna. Waa rattiga la rari jiray. Sida tusaale ahaan dadka xammaalka ah ka soo qaad, rattigaasu waa sidaas. Waxaa jira marka rattigaas baarqabka ahi, mar kale oo aan rattigaas rarooyga ahi wax rimin, uu rimiyo. Geela sow ma taqaanniin la yiraah ama xagaa-rin oo la yiraahdo xagaaga bartakiisabuu rimaa, rattiga baarqabka ahi ayaa rimiyo mar kastaba. Haa! Ama la yiraahdo hashaasu waa diraac-rin, waa xagaa-rin. Dayr-rinku dayrtuu rimaa, gu-rinku guguu rimaa. Qaar, dadku, wuxuu yiraahdaa xagaa-rin, qaar kalena diraac-rin, laakiin ammin-là ya la isku waafaqsan yahay oo af soomaaliga weyn. Haddii la isku duubo ammin-là yaa loo yaqaan. Taasna rattigaas baa rimiya oo baaarqabka ah, midkaan rarooyga ah waxba kuma leh, isagu markaas ma uu qooqana, geeluna ma.... Geel baa aniga oo haddee la iiga fiicanyahay, anigu intaydi intaasaan ka gaaray, waadna mahadsantihiin.

Axmed Nuur

Horta dhirtii la sheegay oo aan ka hadlaynay, darintu waxaynu ku sheegnay baa la yiri dari-cad, iyo darin-madow. Darin-cadda waxaynu isku waafaqsannahay oo kulligeenba isku waafaqnay geedkaan la yiraahdo xabowga oo caan ah ayaa aabe ah. Dhir kaloo soo raacda oo darin cadda ah waa jiraan, waxaa ka mid ah geedkaan la yiraahdo, oo sidacawska oo kale u baxa, laakiin aan la mid ahayn, falaqa. Waxaa la mid ah geedkaan la yiraahdo, o sida cawska oo kale u baxda, laakiin aan la mid ahayn falaqa, waxaa la mid ah geed iyaduna ka baxdo

xeebaha oo ciidda racda.

Darin madowda waxaa ka mid ah darin-dameeraadda hadda uu ciise sheegay. Waxaa ka mid ah haynka, waxaa ka mid ah shawrada (showro geed la yiraahdo ayaa jirta oo innagu aynaan kaba hadlinba, oo yaab lehba) oo iyaduna waxay ka baxdaa....geedaha Bari iyo haddaad tagto waad yaabaysaa say geedkkasu qimo ugu leeyahay geela. Wuxaan u deyn doonaaa Saciid oo naga badiya geedahaas oo muddo joogay Caluula. Geela Caluula ku badan oo weliba geela Xaabo ayaa ku badan, isagaa innoo sharxi doona. Waxaa kaleetoo jira aynu ka hadlayno xamayamaaro ama yamaaro, annagu yamaruug baan dhahnaa, sidii qodaxyo, qodaxyaduu u baxaa geedkaasu xooluhu waa wada cunaan, laakiin geelu wuu badsadaa, waa geed-barwaaqo, inta barwaaqaduu soo baxaa sanadkaas. Inuu sanadku galgaal bax yahay oo sanadku sanad wanaagsan yahay, waxa loogu bahdaa inuu roobkasu roob wanagsan yahay, roobku hadduu ama yamaarug soo saaro ama yamaarug geedka la yiraahdo soo saaro, roobka sanadkaasu wax barwaaqo dhiman iyo sanad dhiman ma jiro. Marka laakiin ceeb buu leeyahay xooluhu waa ku qaaliyoobaan, markay ku qaaliyoobaan oo dibbira dhaafan bay mar marka qaarkood ku jirradaan oo jirray isu geddisaaba, Maxaa wacay waxaad moodda nin baruur si daran u cunay, bari idaad, oo waa ku hiftaan baa la yiraahdaa. Oo xoogaa inta la jiiffiyo timo laga jaraa, arigu ku....ku leedaan ama yamaarugga wayska badiyaan, iskama celin karaan, yaci waa geed aad u wanaagsan, geelu waa la mid xattaa, waa fadhiistaa, saasuu u galaa.

Marka aan ku sii noqdee, aan sii iftiimiyye, waxaa kaleeto oo jira jarsad mid la yiraahdo, jarse. Jarsadaasu waxay ka baxdaa dhulka qarsin raaca ah, dhulka qar qarka ah ayay ka baxdaa, waa geed yaryar, ariga iyo geela labadaba. Geelu hadduu baahan yahay mar mar buu cunaa, hadduu cunana xaar badan buu dhigaa, wuu ku jirradaa, aad buu ugu jirrada. Waxay aad ugu dhowdahay geedkaan la yiraahdo dhicirta ama ccinka ay la mid tahayba, iyaduna way xun tahay ma cuno intuu geelu cumno haysto. Iyada mar kasta way iska taallaa, ma go'daba, oo weliba buuraha wey ka baxdaa, jarsad baa la yiraahdaa, wey laysaa xoolaha. Waa geed yar, ma weyna, derbo bey u egtahay. Aa n u sii gudbo oo welib wabaa inaka maqan. Wuxaa inaka maqan wuxuu yahay, dhulka kan webiga hareerihiisa geela daaqa, iyo dhirta webiga agtiisa ku taal oo aad mooddo kulligeenba in aynu u badannay, geel-jire in aynu u badannahay, oo ka sokeeya, inta webiga ka sokeeya, inta webiga ka shisheeya Buulo Berde weliba inta ka xagga ka ah weynu ka hadlaynaayoo waxaan moodayaa in ay isu egyihiin. Laakiin Buulo Berde intaan xagga ka soo ah, ayaa innoo dhiman. Wax badan baana innaka maqan. Magacyi badanbaa innaka maqan. Bal Cali Mudiir baan u malaynayaa macallin inuu ahaan jiraye, halkaas wadaad weyn isaguna ka ahaan jiraye, bal Cali Mudiir, adiguna bal intaad ka garanayso.

Cali Mudiir

Wuxaan u malaynayaa mar haddii odayo ee waayo aragyo ah iga hormareen, inaan waxba ii harin oo ay yartahayba wixii an ku daraa, in aan ku noqnoqdo mooyaane. Guud ahaan sida loo sheegaba horta xayawaanka ama dadka, duur joog ha ahaado xayawaanka ama (mid la dhaqaalaysto), ama dad ha ahaadaanee iyo wax kastaba, cimilada iyo deegaanka ee ay ku koreen ayey dhaqankooda iyo laqabsigooda uu

yahay. Marka geedaha, guud ahaan odayaashu ay sheegeen, geedaha annau waxan niraahnaa geed-cusboole, geedaha darinta la leeyaha oo ay ku baxaan ama ku jeel baxaan ayaa jira jiilaalka oo ay xooluhu cunan, roobkii ma cunaan. Haddaan waqtiga xilliyo u qaybiyo: xilliga jiilaalka, xilliga roobka, xilliga raggaalka, geed walbaba waqtiga buu ku habboon yahay. Geeduhuna, marka loo fiiriyo waqtiga ay baxaan iyo sida ay u baxaan, waxaan kala dhihi karnaa: geed-nugeel, geed-roob, geed-jiilaal, geed-koraad, geed-hoosaad. Tusaale: jiilaal haddii aan iraahdo, geelu wuxuu daaqaa geedka geed-madowga la yiraahdo oo dhanaan oo geedaha kale marki ay engegaan, isagu madow. Waa la sheegsheegay, waxa ka mid ah: garaska, higlada, cadayga, cadabiirka, iyo geedo badan oo noocaaska mid ah. Waxaa la sheegay biyaha nafsaddooda isagoo geelu waqtiga jiilaalka biyaha aad u cabbo; waqtiga kale umaba baahnoo waxaa la yiraahdaa xoolaha kale la mid ma aha. Biyaha wayeerta la yiraahdo oo culus oo cusbadu ku jirto, macdanta gaarka ah ku jirto oo geela, sida Daahir uu sheegay, ay la barbararayaan, haddii geelu uu cabbo biyahas darintana cuno, caanihiisa waa laga gartaa markuu roobku da'o oo wa lagu qaraaraa ama waa lagu qamiimaa, caana-diid baad tiraahdaan idinku. Geedahaa idinku magacyadaa u kala bixisaan, dhulka annagu buur baan niraahnaa, dooxa aan niraahnaa, cigam baa nirahnaa, magacyo caynkaas ah bay noo leeyihin. Guud ahaan, geedha odayaashu waa wada sheegen, waxaa ka mid ah geedaha geelu ku dhinto ama uu ku fuuro ama uu ku rimcadaba oo neefku iska fariisto ayaa jira, midna uu ku dhinto, midna uu ku bano, mid kalena uusanba kacayn. Geedaha uu cuno oo uu jecelyahay waxaa ka mid ah suurka, magacyada la sheegay waa isku raacsannahay, waxaa ka mid ah waafka. Waafka waa mid dhulka ku faafaa oo ur badan), waxaa ka mid ah saleemaca, dhudhurka ayaa ka mid ah, geedaha jiljilacsan, geedihii hadda jaallayaalku ay sheegayeen oo dhan. Waxba kama harin, waayo shan nin oo aad iyo aad hawshaas iiga aqoon badan ayaa iiga hormartay, inaan waxba ii hari! Waad mahadsantihiin, aan ku wareejiyo jaallayaalkkeyga.

Axmed Nuur

Horta cali waa runoo aad iyo aad baad u macnaysay, ama ogaal aad ugu leedahay, adigu saad isu qabto waa goonniye, annagu waxaan kuu arkaynaa in aad ogaal u leedahay oo waxyaabo badanna ku soo saaidisay sida geedka la yiraahdo salamacada, waa runoo wa naga maqneed oo salaamacaddii waa ku jirtaa, geedkaan la yiraahdo fuurka oo waxaan moodayaan aniguna aan ku sii biiriyee annagu magac kale waa niraahnaa, fuur waa dhahnaa, boqoshaana waa dhahnaa, boqoshaa, oo geedkaa ura weeye oo soo baxa. Dhulka aad u qaybisay waan kugu raacsannahay, waxaa jira geed-buureed, waa dhirta buurta ka baxda, oo Sanaaggaa iyo buuraha ka baxda iyo geedo ban ama bannaan la dhaho, ayaa jira; waxaa jiro geedo hawd oo isaguna cimilo geddisan, wuxuu u badshaa dhulkaas saxaraha ah oo hoos ciid ka ah. Ciiddiisuna waa ciid xaana ah oo fudud oo guduud ku jiro oo an dhoobada ahayn. Meesha bannaanka marka aan leeyahay, waa meesha dhoobadeedu caddahay ama dhoobadeedu madow tahay oo beeraha ku fiican. Dhulkaan dibirka dhahno. Tusaale: haddaynu aadeyno meelaha qaarkood, bannaannadaama dooxada aan adayno, dooxadu waxay leedahay dhoobo cad, laakiin markaan ku iraahdo

dhulka hawdka ah oo quracu ka baxayo, damalku ka baxaayo oo dhirahasu ay ka baxayaan, noocyada kor u baxa, aalaaba waxay u badan tahay carra-guduudda, bacaad marka hore ama hoos bacaad ka ah.

Weli odayaasha dib baan ugu soonoqon doonaa, Daahir Af Qarshaan ku noqon doonaa, Fiqi Buraale aan ku noqon doonaa, laakiin hadda weli waxaa inoo dhiman, nin kalaa inoo dhiman. Wuxaan u malaynayaa inuu waayo-aragnimo gaar ah u leeyahay ama kuray-geelba wax badan ahay, meela badanna maray, Saciid ayaan haddana warka u dhiibayaa. Saciidow adna.

Saciid

Waad mahadsantahay Axmed, geela waxaan u malaynayaa si aad iyo aad ayey odayaashu uga sheekyeyeen, sheekaduna waxaa weeye soomaalidu geel badideeda waa soo wada martay, ama waa soo wada dhaqday, in yar mooyaane, oo hadda magaaloyinka iyo waxyaabahaas ku koray, dadkii hore waa soo wada mareen ama waa ku soo wada dhaqmeen. Dhinaca geel haddii aynu ka wada hadalno waxaa weeye deegaan waliba wuxuu leeyahay dhaqan goonni ah iyo daaq gooni ah. Ma oran karno kan hawd jooga ama kan bari jooga waa isku daaq ama waa isku hab. Daaqooda wuu kala goonni, geel wuxuu u badan yahay geed-koraad, geelna wuxuu u badan yahay geed-hoosaad oo daaqiisu yahay. Geela marka habkas buu u kala daaqaa. Marka haddaan anigu eego darintii oo aynu.....jacaylka aynu ka hadalnay oo geelu muxuu jecelyahay ay ahayd, darintii, sidii odayaashu ay wada tilmaameen weeye. Darinta magacyadeeda waa la wada sheegay, habkeedu waa la wada sheegay. Waa geedahaan cusboolaha ahoo waa dhirta cusbada leh. Meel walbaa kama baxdo meesha ay ka baxdaa waa dhul dibir ah oo iska qoyaan carradiisoo haddii aad lugta saarto waa kula diismaysaa. Waa qoyaan aan ahayn mid roob oo waa wax uumi ah.

Geeluna waxay uga dhigantahay meesha dadka cusbada uu kaga darsado cuntada oo cuntadu haddii an cusbo ku jirin la leeyahay "war waxaan aan cusbada lahayn", laakiin geela si joogta ah looma geeyo dhulka darinta leh oo waxaa la geeyaa un markii uu muddo joogo oo isagu daaqaa si joogta ah uma cuno. Xilli ayaa lagu geeyaa. Haddii waqtigii jiilaalka la geeyana waa ku daaq kororsadaayoo wuu daaaa. Cawska iyo biyaha aad buu u qaataa markaas. Waqtiga roob da'ana, wuu ku caano badiyaa, caano siyada ah buu ku keenaa. Marka darintii caynkaas, sida odayaashu u soo sheegeen ayunbaan aniguna ku soo kordhin lahaa. Geel xeebahaas jira oo uu hadda ka sheekeynaayey Axmed Nuur waa jiraa oo isagu waxyabaha daaqa badda dhexdeeda ama meelaha xoogaa ku soo fiddo, geedo uga baxa oo isku dhex-dabaasho uu daqao baa jira oo shawre la yirahdo. Geelaas baddaas kama dhex baxo oo wuu isaga dhex jiraa. Marka showradaasu waa geed caleemo, waxaadba mooddaa inuusan dhulkaasu daaqa kaleeto, cawska iyo burkan la yiraahdo geedahan dheerdheer iyo inuusanba lahayn, geela dhinacabadda ayuu isaga badanyahoo, geedkaas showrada iyo haynka ayuu daaqaa. Haddaadcaanihiisa cabtidna biyihii badda un bay u dhadhamayaan, waa cuslaanayaan oo caanihii sidii biyihii badda ayey noqonayaan. Oo ma aha sida caanaha geela kore oo daaqa kale isticmaala. Kan caanihiisa waxad moodeysaa in ay cusbo ku jirto. Geelaasu dhogor ma leh sida geela kale, waa iska xiiran yihiin.

Waxay u badan yihiiin (oo ay daaqaan) geedkaas quraca iyo dhirtaas. Geela korana, haddee sidii looga sheekee yay, odayaashu uga sheekeeyeen weeye oo daaqiisu geelba wa deegaanka uu joogo sida uu hadba yahay. Jacaylkaas waa sidii looga sheekeeyay, jaleelada dharjada, geedahaas aad buu dadkuu ammanayaa oo yiraahdaa geelu aad iyo aad buu u jecelyahay ama uu u hallaabaa meelihii le, waqtiyada daaqiisa. Dhula kaleetana, waa dhirta sare ee geed saarka, waxay daaqdaa meelba daaq goonni ah. Anigu intaasaan ku sii kordhin lahaa, waa mahadsantihiiin.

Axmed Nuur

Intaanan odyaasha ku noqonin, waxaa jirta, sida odyaashu afka u wada mariyeen, in geedihii u kala baxeen laba: geed-hoosaad iyo geed-sare; waxay u kala baxeed geed-darmeed iyo geed aan darmo lahayn. Intaasba geelu waa daaqaa.. Waxay u kala baxeen geedo xooluhu ay ku dhintaan ama geelu uu ku jirranaayo iyo geedo aan wax gaarisiinayn. Wuxaan halakan ka illowsaneen eray tilmaama geed haynka u eg: qanjool. Qanjool inaad xusuusantihiiin iyo in kale ma aqaan. Hadda haddeynu tagno Liido, weynu ka heleynaa haynku, wuu ku badan yahay, qanjool baa la yiraahdaa, darin-madow buu raacayaa.....igu raaci lahaa baan moodayaa, haddii qanjoolka la yiraahdo, Hurdiyo iyo ninkii tagey baa yaqaanno, qanjoolkii Hurdiyaa la yiraahdaa, isaguna geelu wuu cunaa, sida arin-dawacada oo kaleetuu u cunaa, lakiin waa ka geddisan yahay, marka qanjoolkiis, haa...oo kale....ama....geed buu cunay waa ku qalalyoobay, waa ku hiiftay, ayuu noqonayaa. Wuxaan kaleetoo aan halkaa ku hayaa, Saciid baa hadalka kan yiriyo, wuxuu yiri waa la soo wada maray geela. Haddaba eraygaas soo wada marka ah baan waxaa ka xusuusnahay: geela laba-jir soo wada mar. Macnaha waxaa weeye geela waan soo wada marnay, ninkeennii ugu yar baa saddex sano la joogay, ana ugu yaraa shan sanaan la jiray oo geel-jir ahay, kuray yar ahay, kuwa xargaha u qaada, geel-jirka kan ugu tabarta daran bay xargaha ku rartaane. Saasaan ahaan jiray, waan soo maray. Yaraanteydii meel kale ma jirin oo geel baan la joogay. Ha soo af bartee baa la yiri, inkastooo aan magaalo ku dhashay, waa la i qaaday, baadiyaa la'i geeyay. Markaas aniga nin iga yari ma jiro, anigunaintaasaan soo maray oo geel-jir kaas aan ahan jiray, waan garanayaa dhibaatadii uu lahaan jiray iyo (waan xasuusnahay) wixii igu dhici jiray. Haddaba hadafta ayaa misna dhirta uu jecel yahay ka mid ah. Iyada yaan loo daymo la'aanin, odyaasha yaan u sii bilbillaabayaa. Markaynu niri jaleelada iyo hareeriga iyo geedkaan la yiraahdo dharjada iyo geed saarka oo dhan (geed saarka noocy weeyoo wuu kala baxayaa) waxaan jeclaan lahaa in odyaasha geed-saarka sii kala guraan. Geed saarka geed kaliya ma aha, waa wixii kor mara oo dhan ayuu noqon doonaa....

Geedkaa yicibta la yiraahdo anigu waan ku waafaqsanahay, geela iyo ariguba waa cunaan, waa loo soo guraa. Wuxaan garanayaa iyadoo barwaaqo lagu jiro baa intaan korno u soo guri jirnay oo ridaannu jecelnahay baannu siin jirnay, iyadoo barwaaqo joogto., Yucubta aad iyo aad bay qiiimo u leedahay. Marka hadda waxaan u sii gudbinayaa odyaasha, waxaan ku sii hore marinayaa ninka la yiraahdo Fiqi Buraale.

Fiqi Buraale

Waa tahay. Bal hora aaynu isla baarbaarno oo aynu eegno dhirteenna iyo deegaanka iyo xoolaha say kala yihiin. Bil matal waxaan niraahnaa.....Wixii Baydhabo iyo korkaas ah “Alto Juba” iyo halkaasna waxaa la yiraahdaa Bay iyo Bakool. Bakool marka la yiraahdo waa dhulka aynu u naqaanno debedka ama dibirka, Nugaali debed iyo dibirba wey tiraahdaa. Bari iyo Mudug way israacsanyihiinoo iyaga waxay yiraahdaa dhul dibi ah. Dhagaxa jilicsan inta leh weeyaan., Bakool iyo Harqaan. Markaas “Alto Juba” meesha aynu ka niraahno hawd ama aynu ka niraahno sool, waxay u yaqaanniin bay. Wixii dibir aynu u naqaanno, bakool bey u yaqaanniin. Xarqaan baa marka jira. Harqaan dhulka la yiraahdo waa dhulka aynu carra san ---- e carro guduudka ah oo dhagaxa yaryar oo dhirta leh. Adable waxaa weeye meesha bannaanka ah. Adable mar hadday ku yiraahdaan waxaa weeye adablaaga, dhulka dhirta leh, laakiin dhirtaasu ciiddeedu ay tahay tan beerashada ku fiican oo ciid madowda ah. Yaan la isku khaldin. Adable mar haddii lagu yiraahdo waa meel ciiddeedu ay fadhidoo oo ay madowdahay, waa dhulka beerashada ku fiican. Meesha lagu yiraahdo Harqaan, waa meesha ciiddeedu guduudan tahay; Bay meesha lagu yiraahdana waa meesha aynu Sool ka niraahno, ama ka niraahno Hawd; Bakool meesha la yiraahdana waa meeshii dhagaxa jilicsan leh oo debid ama dibirka ah weeye.

Iyadoo sidaas ay tahay dhirta markaynu u noqonno, dhirta ayunu u kala saarno dhir xooluhu cunaan, uu geela cuno badiba,dhirta geed abaareedka ah iyo dhirta doogga ku soo baxda. Geed-abaareedka iskuma hayno, waa fara badan yahay, hagladaa ka mid ah, maygagga ka mid ah, qalanqashaa ka mid ah, quracaa ka mid ah, galoolkaa ka mid ah, jiiqaa ka mid ah, galoolkaa ka mid ah o dib u fufa markay geeduhu dhacaan. Dhirtaa dhacday oo dib u fufta cadayga leh, dhirtaas dib u fufتay yaa geedahaas yeey xooluhu cunaan, oo uu geelu cunaa. Bal day hadda, geed madowgaasna waa loo yaqaannaa. Markaynu leennahay mabac iyo dibir, aynu kala niraahno waxaa weeye dhagaxa lab iyo dhagaxa dheddig inta leh weeye. Inta dhagaxadheddiga ah leh ee dibirka la yirhda waa ceelasha....geela jecelyahay la helo, inta mabaca ahi wa inta biyaha macaan laga helo, oo saasay ku kala duwan yihiine bal yeeynaa u daymo la'aanin. Dhirta tan geela xeebta iyo tan geela hawdaka iyo geela dibirka ku dhaqma, mid waliba waa kala goonni oo dhaqan goonni ah buu leeyahay, matalan sida dadka marka wax la cunayo nin hilibkuu jecelyahay, nin canuhuu jecelyahay, nin digirtuu jecelyahay ninna masaggaduu jecelyahay. Deegaankay la xiriirtaa. Tusaale: Bari waxaannu niraahnaa mallaygay cuni yaqaanniin oo jecelyihiin, haddaba dadka kama jecla ee nafaciisana waa yaqaanniin, dhaqankiisana waa yaqaanniin, laakiin dadka waa wada cunaa oo waa la wada yaqanna. Gallaydii iyo alaabti dadbaa lagu tilmaamaa,laakiin dadka waa wada cunaa, waana la kala jecelyahay. Anigu hadda, Nugaal baan u dhashay wax la cunaana waxaan ugu jeclahay gallayda iyo haruurka. Haddii la ii sameeyo kamaba dhergaba, mar haddii caano iyo goosaar la'iigu daro. Marka xooluhu waa saas oo kale. Tii rimayda ahaydoo magaciis uu soo qaaday, waxay soomaalidu tiraahdaa: “geel tigaad awr baa laga dayaa” baa la yiri, “talona nin iyo reerkii”. Marka tigaad awr baa laga dayaa marka ay leedahay waxaa weeye markii jiilaalku ballaarto oo geed-madowga moojiye geed kale waxba laga

waayo, yaa awrku xilli eegaa, sida cawlka (ama cawsha), kolkaasuu qooqaa, hal buu isku laalaa. Wixa la yiraahdaa hashaasu waa dirac-rin, gù baa soo dhow baa la yiraahdaa marka. Haa! Gù baa soo dhow baa la yiraahdaa. Micnaheeda waxaa weeye, awrka waqtigii ayuu la socdaaa. "Taag ayeyyaa laga dayaa" wixa weeye, naag qurux lama guurasadee ayeyyadeed tee ahayd, abtigeed sidee ahaa, hooyadeed tumay ahayd? Baa la'isweydiyaa. Micnaha waxaa weeye, nagtii xaggee ka soo jeedaa?. Marka meesha tan la yiraahdo wuu diraacay....ninka hebel la yiraahdo wuxuu di-raacay reer hebel, ama wuxuu u ekaaday abtigii ama dirkaasuu u eyyahay, waa magac fog ee ma aha gabay hadda la soo qaatay, waa isir raac. Marka awrka boqol halaad buu kuu dhalay, boqolkii halaad waxaa ka kacay illaa soddon, illaa ----uu bad ku dhashay, waxaa la doonayaa awrkaa in la koriyo, qaarka kale waa la dhufanaa, laakiin awrka dirka wanaagsan ee xaglihiisa la eegay ee qadaadkiisa dambe la eegay ee dheghihiisa la eegay ee dirkii hore higsanaaya yaa geela loo reebaa. Markaasaa waxaa la yiraahdaa, waa dir wanaagsan yahay awrkaan. Dirtii hebluu ka soo jeedaa. Waa abtirsiiyo, abtirsiiyo loo abtirinayo xoolaha weeye. Awrkaas qoodhiisa, qoodha geesna waxaa loo raacaa odayga, geesna habartaa loo raacaa, oo dir marka la yiraahdo waa dir hebel. Qoodhii hebel buu ka soo jeedaa, bil matal.....,.....dir baa loo raacaa oo qoodh baa loo raacaa. Qaarna waxaa loo raacaa, iyadoo badintii loo eegayo madinimadiisii, hilibnimadiisii, quruxdiisii, hanaqaadkiisii. Dir ahaan baa loo raacaayoo waxaa la yiraahdaa "waa dir wanaagsan yahay awrkaas", amase halkaas buu ka soo jeedaa oo rag baanba bixin, yaradna u bixin, qalin, dirkaas daraaddiis. Aynu dhirteennii marka u noqonno.

Dhirta marka la yiraahdo geed-cawsaad waxaa weeye cawska, waxaana ka mid ah dureemada, gargarrada, sifaarka, duxda. Dhirtaas waa wanaagsantahay oo xooluhu waa ku naaxaan, midba si goonni ah. Weliba gargarrada iyo sifaarka iyo duxida waxay xooluhu u buuxiyaan sararaha. Dureemada kurigay u dheereysaa waana geed-kulayl oo kale oo xooluhu aad bey biyuhu ugu cabbaan, aad iyo aad. Dabrada bahasha la yiraahdo iyadu waa dihataa, marka ay dihato muudadkaasay xooluhu ku naaxayaan....

Maxay kala yihii marka. Marka daaqa Nugaaleed ama Mudug iyo ggela Hawd daaqiisa wa kala duwan yihii. Maajeentan uu hadda sheegayey ee uu geela u jecelyahay, geela Nugaleed iyo kan Mudug midna ma jecla oo dooni maayo, maxaa yeelay ma uusan baranin. Waa cimiladii sanyahay. Meel dugsi leh, nooc kastaba ha ahaadee, yuu ku wanagsan yahay, meel ban ah kuma wanaagsana. Geela wanaaggiisa waa inuu dugsi haystaa darinna u dhowdahay, ceel wanaagsanna u dhow yahay. Geel saddexdaa isku helaa marna ma xumaado, laakiin geela hadduu biyo macaan soo cabbo bannaanna ku soo koro, ma wanaagsanaado, waa qarqarayaa. Waxaa jira geel badeed. Geela badda ah iyo geela buurta ku dhowi, qaman-dhaca ku jabsane waa gollo-madoobaaday, waa qamandhacsanyahay geelaa, haa. Bil matal waxaad eegtaan bahashan hoose, lo'da iyo geela ama xoolaha kaleba, waa u kala duwanyihii. Bahasha hoose, nooc kastaba ha ahaatee, lo'da ma karto, lo'da iyadaa cunta. Ilaahay amarkii, lo'da abeeso ha noqoto, mas ha noqdo, subxaanyo ha noqoto, geed kasta ha noqdee, lo'da cuni kari maayo, haa, bahashaa hoose, lo'da waaba cuntaa haddeey rabto. Laakiin

geela hadduu cuno, markiiba waa dhimanayaa, waa waaboyoonayaa, sidaas ayey uga adagtahay, bahasha hoose oo si walba u cuntaa. Waxaa la yiraahdaa dhirtu waa boqol iyo tobant iyo saddex iyo bariyahaa wada cunaa la yirahdaa. Geedkaa barkiisana waxaa cuna geela, oo waa gedka la yiraahdo maskar. Waa geedka-saar oo isagu goonni u ma baxo. Waa geed biyo badan leh, ubax yaryar leh, dhilowyahanna waa la yiraahdaa, galbeed iyo Hawd oo dhan dhilowyahan ba looga yaqaannaa.

Dhirtu bal hora sidaasay tahay. Haa. Dhirtasu sidaasay tahay, waa boqol-toban iyo saddex geed iyo geed barkii ba l yiraahdaa, markaasaa waxaa la yiraahdaa: boqol-toban iyo saddexda geed iyo geedka barkii riyahaa wada cuna, haddii loo soo wada rido geedkaa dhilowyahanka la yiraaahdo riyihii wey cunaan oo aad bey u jecelyhiin, laakiin ma gaaraan. Geeluse waa laalaa. Marka caanaha waxaa jira geed xooluhu wada cunaan, laakiin markay cunaan kharaar wada noqdaan, waxaa weeye yamxadadka geedka la yiraahdo. Geedkaasu wuxuu u baxaa sida geed xamarka ama geedka la yiraahdo sarinka sidiisuu u baxaa, qodax ma leh, doogguu ka soo baxaa....se ma leh. Xooluhu geedaha ay goosanayaan xamashka ayey cantuugaan. Hadday xoolahaasu cunaan geedkaas waxba yeeli maayo iyagu, laakiin caanihiisii baan la dhami karin oo waxay yihiin kharaar deebaqa ah weeye, badiba waa la isku cantuugaa bal inay xooga innaga dhacaan. Bahashaas caana-xaraar ayaa halkan laga yiraahdaa, Mudugna caana xadhaadhiye, haa!. Caleenna ma leh, xagga kanna waxaa laga yiraahdaa yamxadaad. Geedkan shalowga la yiraahdo oo xaggan Nugaal shalowga looga yaqaanno, inta xeebta degtaana ay u taqaanno shwri, geel xeebeedka geedkaas hela, geed kale ma rabo, Ilaahay amarkiis. Sida darinta geela kale ugu baxsado yuu geel xeebeedka geedkaas ugu baxsadaa. Ogow mid, waana la beeri karaa, geela xeebtuna waa jecelyahay.

Geela buurta jooga af-soomaali buu yaqaan, kan hawd joogaaf-soomali buu yaqaan, kan Bari jooga af-soomaali buu yaqaannaa. Bil matal awrka ku kora buuraha, ilaa Kura Surad iyo Siraadle iyo buuraha halkaas, markaad qabso tiraahdo intuu is-gaabiyo oo saas u garguурto yuu soconayaa, dhirtii saa u fuulayaa; kii Nugaal iyo kii Hawd midna kuu fuuli mahayo, sida dadkuu u qabsanayaa. Maxaa yeelay waa barashada uu bartay iyo layliga lagu layliyay. Geela Nugaaleed ama geela Bay ama geela Bakool ama geela Mudug, midna fuuli kari maayo, oo halkaa ma uusan baranin; maxaa ku khasbaaya meeshaas inuu barto? Waa deegaankii, deegaankii baa ku khsbaaya. Geela xeebta bartaa Nugaal iyo meel kale midna ma rabo. Sidoo kale geela dibirka bartaa, ama Bay bartaa, ama hawd bartaa, bad ku dhaqmi mayo, kuma noolan karo. Dadkuba, qofka markuu Mudug ama meel kale ka yimaado oo uu xamar yimaado oo uu soo galo waxaa la yiraahdaa qandho-galti baa haysa. Xooluhuna saasay qandho-galti u qabataa oo u leeyihiin. Waa daltabyo, waa ku daltabyoodee. Haddaba geel waliba meeshii uu ku soo barbaaray ee uu ku tarmay ee uu ku abuurmay ee lagu dhaqay ee uu ku rimay ee looga xero ooday, oo uu ku dhega jebiyay, halkaas buu geel waliba u baxsanayaa, ha xumaato ama ha samaato.

Dhirtii doogga baxaysay, sida yamaaruggan aad ka sheekeyseen (caecareerna waa la yiraahdaa, gaxarna waa la yiraahdaa), yamaarugga waa geed qodax leh, marka uu engego dadka waa mudayaa. Weliba

gaxar kaas annagu u naqaanno mid ka goonni ah oo la yiraahdo gocondho ayaa jirta oo laba nooc u kala baxda oo midina waa tan jilicsan oo miraha waaweyn leh, midina waa tan yaryar ee markiiba ku mudda. Tan waaweyn baa la yiraahdaa gaxarka, taasaan anigu hora gaxar u aqaannaa.

Yamaaaruug iyo carhaar waxaan u aqaannaa kaas manjo-xisoolaha la yiraahdo oo midna waa gaagaabanyahay midna waa dhaadheer yahay. Geelu hadduu cuno waa ku xisbaa, waana badiyaa, caniihsana wax ka macaan, sida sonkor yey u dhadhamayaan. Geedka kan baarta la yiraahdo bilcillada hoostisay ka baxdaa, doog bay ku baxdaa, raandhiis dambe ma leh, laakiin hasha aad jeceshahay marka dooggu jeensado oo ay ku harto dhirta hoosteeda yaa loo soo gooyaa oo la siiyaa. Geedkaan la yiraahdo yucubka ee Yuusud sheegay, isaga iyo lebiga waa isku quruum, labaduba dib ayey u faafan, ubax guduudan bay bixiyaan. Gella koortiisana waa laga qoraa labadaba. Haddaad maqasho koor booda, yucub maya, yoocadu waa goonni, cadayguna waa ka goonni, midna ma aha, marka Hawd buu u badan yahay geedkaasi, yucubka iyo lebigaba hawdkay u badan yihiin iyo bannaanka, buuruhuna wuu ka baxa. Waxaa laga qortaa koorta, dib bay u fufan, ubax guduudan bay bixiyaan, siiba lebiga. Geedka yucubta ah markaad saas u qabato wuxuu leeyahay bac! Ma adka isagu, lebigaa labada adag, laakiin yucubku wax jilicsan weeye, waa geed quwaax oo kale ah. Haaheey! Geedka...haa, bac buu oranayaa markaad saas u jebiso, waa jilicsan yahay. Gudinta markaad ku dhifato, laba goor saas ugu dhufan mayo, way kaa shisheeyaa godintu, jileec wuxuu ka qabo. Waa yucubka. Lebigana waa saas oo kale, waa dhirta futta ee soo yabaasha ee xooluhu jecelyhiin ee xooluhu ku baxsadaa weeye. Higladu waa saas oo kale, qalanqashu waa saas oo kale, maygaagguna waa saas oo kale, waa dhirta gadaal ka futta; quracu isaga marna man buu bixiyaa marna caleen buu bixiyaa, marna qodaxuu soo bixiyaa, waa dhirta yamaasta. Marka dhirtu saas u kala duwantahay, xooluhu marka maxay kala yihiin. Soomaalidu waxau ku maahmaahdaa, reer xamarka wuxuu yiraahdaa: "Waxaas ma cunin ninkii yiraahdana, baahideeda yuusan arkin; nin yiraahda waxaas ma arkinna, cimrigeed buusan gaarin", bey yiraahdaan. Xooluhu dhirta ha kala jeclaadaan, laakiin markii abaari dhacdo, geelu waxay halkaa mariyaan bey jecelyhiin, nooc kastaba ha ahaadeene. Wax kastaa oo la siiyo wey cunayaan yibilka un baa lagala baxsadaa, maxaa yeelay dadka iyo duunyadu isku hal weeye, haddii aad cunto, biyaha waad cabbi karaysaa, laakiin haddii aad baahato, biyaha cabbi kari mayso oo tan lagu matagaa markiiba illaa uu qofkasu qabobo oo caloosha wax u galaan, cabbi kari maayo. Xooluhuna haddii ayan diraacdii haysan caws wanaagsan oo calooshaa u buuxiya, biyaha ma cabbi karaan, waa yibaal, yibaal baa hayee biya cabbi kari mayan. Waa yiblaadeene, meel caws leh baa lala doonaa.

Marka aan u soo noqonno marka la iska barwaqaqaysan yahay, geelu muxuu jecelyahay? Marka la iska barwaqaqaysanyahay meel uu lalaa buu jecelyahay, ma uu jecla meel uu ku foorarsado, wuxuu jecelyahay dugsiin, wuxuu jecelyahay meel jeefan-jef ahoo dhagax iyo isugu jirta bannaanba, laakiin aan buuro waaweyn ahayn markiiba mudmuda.....Habeeddaasu waxa weeye geelu, markii jiilal ay tahay habeediisu waa caddahay. Maxaa caddeeyay? Calaashaan nuxurkii

cusubka ahaaye wanaagsanaa baa dhammaaday, marka uu habeediye aad aragto waa markii barwaaqo ay joogtaa ee gahaydhii uu cunay, ee duurkii uu cunay, ee fitadii uu cunay, ee haddii Eebbe idmaayoo, geed walba uu cunay oo uu dhirtii laalay oo uu dugsaday oo baarqabkii qooqay, markaasaa geel-jirahu waaba ku faraxashaa, oomanuu joogaa he ma ogtahay, kaadidiisuu ku faraxalanaya. Adigoo lisaaya yaa habeeddii ku dhacaysaa, intay dambeetada ka soo baxday bey haruubkaagu ku dhacaysaa. Anigu waaban ku yool baxaayoo waa cabbi jiray, haruubkaas caanaha lagu lisaayo waan cabbi jiray, aad baa....jiray, waan xasuusnahay.

Marka geela aad saas u listo, jog, jog, jog ay yiraahdaan caanuhu...oo laba qolof yari ka soo dhacdo dhaladeedii oo haruub gaalka ku dhacdo oo aan caleen yar iska saaro xoorkaa baxaya, hoostana aan ka nuugo dhaydii, waad garanaysaa, markii habeedu kaa badatana, habeeddaa kaadidaa geelu uu sii daayo inta loo tago lagu faraxashaa. Haddii la waayo, bahashatan dhulka ku jirtee, magaceedii baa hadda iga maqane, oo iyaduna biyaha badan leh, ayadda, bahashaa ayadda la yiraahdo iyaduna waa lagu faraxashaa, geel-jire calaashaan waa....baa.

Marka muxuu yahay cudurka geela? Korkiisii waxaa hela, waxaa weeye meel bannaan oo....kud baa helaaya, sidii hore aan u sheegay. Haaheey. Cudur la yiraahdo AH oo duray ahna wuu ku dhacaa oo waxaa la yiraahdaa "geela ahi kaama disho e.."; cudur la yiraahdo dhugato, "dhug iyo dhabato ky laysay" yaa lagu habaaraa geela; cudur la yiraahdo kud, "kud iyo kaa baxba ku laa"; cagsalaax oo isagu cudur halis ah oo haddii uu neefku ku dhaco, toddoba beriba noolaan mayaba. Haddi cagsalaax ku dhaco, geelu waa wada dhimanayaa; kudkuna waa laynayaa; dhugatada waa qufac; dhufaankuna waa qufac oo geelu seynta wey go'daa wuuna soo uraa gebigiisuba oo waxqurmum weeye oo wuxuu u dhigmaa qaaxada dadka oo kale: waa dhukaan iyo dhugato iyo AH.

Sarinka haddusan marka hore uusan cunin intuu cosobka yahay oo guffar ku cuno, dhukaan buu ka qaadayaa. Sarinka aan cosobka ahayn waxaa ku jira bahal sidii dixiri oo kale ah oo hadduu cuno gowska kaga dhego dabadeedna uu liqo. Guri-cas hadduu geelu ku xaroodo, waa guri inta gugii la degay laga guuray oo xagaagii roob ku da'ay, dhukaan buu ka qaadaa, waa laga cararaa, shillin baa ka dhalata halkaa. Shillinta casta ah oo halkaa ka dhalatay iyo garangoorridda cuntay ayuu geelu dhukaanka ka qaadaa. Guri-caskaas waxaa la yiraahdaa guri-qurun. Dhukaanka waa laga badbaadiyaa. Ninkii xoolo badan leh oo ari badan leh, intuu gowraco markiiba yaa hasha madidaah iyo awrka rariga ah ee hayinka ahba laga subag siiyaa oo laga fuud siiyaa. Haddayaan saasu dhicin, geelii wuu sii xumaanayaa oo intuu soo uro oo caano laga waayo oo saytiisu go'godo oo uu wada baaba' xolaha kale waa laga eryaayaa, dadka xoolahooda fayoowyihii, sida daka qufaca looga dhowro, waxaa la yiraahdaa ka gogeeya. Saasaa looga cararaa geela dhukaanka ku dhaco. Taa tii dhibti xoolaha weeye, inta aan xusuusnahay. Intaas ayaan ku daray hadalkayga waadna mahadsantihiin.

hadal uu yiri ninka la yirahdo Fiqi Buraale oo hadalkaasu uu ahaa: “*tigaad awrbaa la dayaa, taagna ayeyaa laga dayaa, talona nin iyo reerkii*”. Waa aniga erayga aad ii khusaynaya. Tigaad awr baa laga dayaa. Nin gabyaa ah oo Cali Yusuf Nur la oran jiray waa dambana la baxay cali-gurey, waa ninkii Saydka u gabiyi jiray, ayaa wuxuu yiri, mar uu nin hadal u sarbeebayey:

*Haddii awr habeenkii onkodo, geedaha abaar ah/
Oo dhebi sibraha ku aslado oo wuxuu arkaba laayo/
Oo ugaar ka soo rido afka iyo debinta oolkeeda/
Ogaadooy awaal buu ogyahay meesha ku abaaran.*

Marka hadalkaas ayuu ayiday. Awaal buu ogyahay, geedihi waa abaar, adduunkii belaa ka taagan. Haddii awr alleylkii onkado geedaha abaar ah, oo dhebi sibraha ku aslado oo wuxuu arkaba laayo, oo ugaar ka soo rido afkiyo debinta oolkeeda, ogaadooy awaal buu ogyahay meesha ku abaaran, buu yiri. Ugaarta waa gugulada....ugaarta haa ugar...doobbo waa isku mid. Marka waxaa kaleetoo halkan hadalkisii uu yiri ee ayaaho, ayaaho, ayaahada oo isna erayadeenna aad mooddo in ay nagu cusubtahay. Gabar ari u heeseycaa waxay tiri:

*Araa wiilooy ayaaha udgoon/
Arooradu ma leh.*

Araa wiilooy, araa wiilo, rideeday sheegaysaa oo waxay ka waddaa middii ragga lahaydey, arigii ragga lahaayow, araa wiiloy ayaaha udgoon, aroorada ma leh, iyaduna saasey ku tiri. Waxaa kaleetoo hadalkiisa aan tixgelin gaarah aan siinayaa, mida la yiraahdo saniska oo xoolaha laga ilaaliyo hadday jirran yihiin. Wuxaan kalo ku dari lahaa anigu, markii geela uu daran joogo, geelaagu uu daran qabin uu geela jaarkaa ama saaxiibkaa daran qabo, geelaaga waa laga ilaaliyaa geela daranta qaba. Marka daranta in ay yaab leedahay, geel daran qaba haddii geel kale oo daran qabin loo geeyo, geelaa aan daranta qabin waa jirranaya, sanis wax la yiraahdaa ku dhacaa. Markaas middenaasna waxan jeclahay in aan u sii iftiimiyo, ama gabayadiisii badnaa iyo waxyaabihisii uu.... aniga igama aha in aan hadlo oo hadal iigama furmo, laakiin wax iftiimiyaa ahay, waxaan rabaa in aan ragga mud mudo, waxaan hadda mudmudiddayda ugu danleeyahay ninka la yirahdo, Daahir Af qarshe in aan mudmudo ayaan doonayaaye. War Daahirow haye!